

І.Л. БУРАК

КУЛЬТУРА МОВЫ

СКЛАДАНЫЯ ВЫПАДКІ ПУНКТУАЦЫЙНАГА АФАРМЛЕННЯ АДНАРОДНЫХ ЧЛЕНАЎ СКАЗА

Аднароднымі лічацца два ці больш членаў сказа, якія выконваюць аднолькавую сінтаксічную функцыю ў сказе і ў аднолькавай ступені адносяцца да агульнага для іх члена гэтага сказа [1, с. 145]. Аднародныя члены сказа могуць аб'ядноўвацца з дапамогай злучнікаў або бяззлучнікавым спосабам. Сярод злучнікаў найбольш актыўна выкарыстоўваюцца спалучэнні *і, ды* (у значэнні *і*). Паміж двума аднароднымі членамі сказа з такімі сродкамі сувязі знакі прыпынку не ставяцца: *Колы біліся аб карэнне і рыпелі* (Колас, т. 5, с. 315); *Збожжа было ў гумнах ды ў скірдах* (Шамякін, с. 307). Аднак калі злучнік *і* звязвае два аднародныя выказнікі, адзін з якіх выражаны асабовай формай дзеяслова, а другі – выклічнікам, утвораным ад дзеяслова, то перад злучнікам заўсёды ставіцца працяжнік: *Машина забуксавала – і стоп* (Мележ, с. 98); *Пахіснулася хвоя – і бразь на зямлю* (Колас, т. 5, с. 34).

Усе аднародныя члены сказа аддзяляюцца адзін ад другога коскай, калі злучнікі *і, ды* (у значэнні *і*) паўтараюцца і звязваюць не ўсе, а толькі частку аднародных членаў: *Успомняцца стэпы, пушчы, і бор, і горы, і моры, і зорны прастор* (Броўка, т. 3, с. 23); *Вырас засеў небывалы, ды прыгожы, ды прыўдалы* (Колас, т. 3, с. 29).

Калі тры аднародныя члены сказа аб'ядноўваюцца злучнікамі *і, ды* (у значэнні *і*), якія папераменна змяняюць адзін другога, коска не ставіцца: *Грузды і махавікі ды лісічкі хутка напоўнілі нашы кошыкі* (Бядуля, т. 1, с. 32); *Ведала ўсё сэрца добрае матчына ды прасторы-палі і бары на Вушаччыне* (Броўка, т. 2, с. 35). Такое ж пунктуацыйнае афармленне характэрна і ў тым выпадку, калі замест спалучальных злучнікаў для сувязі трох аднародных членаў сказа ўжываюцца размеркавальныя злучнікі *ці, або*: *Летам хлопчык*

хадзіў у ягады і грыбы ці гуляў з дзецьмі на вуліцы або купаўся з імі ў возеры (Якімовіч).

Пры бяззлучнікавай сувязі аднародныя члены сказа раздзяляюцца коскамі: *З розных ніў, з палёў, з дубровы вецер шмат нясе навін* (Колас, т. 3, с. 58). Аднак калі аднародныя члены сказа маюць пры сабе паясняльныя словы, асабліва са сваімі знакамі прыпынку, то паміж імі ставіцца кропка з коскай: *Азалаціла восень поле ржышчам, дрэвы лісцем, гумны снапамі; абвеяла хаты жытнім пылам; вострым пахам кастрыцы напоўніла вуліцу...*(Чорны, т. 4, с. 39).

Калі паміж аднароднымі членамі сказа выражаюцца адносіны рэзкага проціпастаўлення, то яны аддзяляюцца адзін ад другога пры дапамозе працяжніка: *Не кавыль – пшаніца ззяе ў пацерках расы* (Хведаровіч); *Не стома – сіла грае ў жылах* (Вялюгін). Рэзкае проціпастаўленне выяўляецца ў тым выпадку, калі адмоўе **не** ўжыта перад першым з аднародных членаў сказа. Калі ж гэта часціца знаходзіцца не пры першым, а пры другім члене ў аднародным радзе, тады паміж такімі аднароднымі членамі сказа ставіцца коска: *Горад жыў, не здаваўся* (Лынькоў, т. 2, с. 61); *Гэта страшная праўда, не сон* (Панчанка).

Заўсёды раздзяляюцца працяжнікам два аднародныя дзеяслоўныя выказнікі, паміж якімі выражаны адносіны неадпаведнасці: *Андрэй думаў усё зрабіць сам – не змог* (Пестрак); *Хацеў Арцём войкнуць ад болю – ледзь стрымаўся* (Бядуля, т. 1, с. 48).

Працяжнік ставіцца паміж двума аднароднымі дзеяслоўнымі выказнікамі, з якіх апошні ўдакладняе або дапаўняе змест папярэдняга: *На дубе сядзеў Данік – назіраў за дарогай* (Шамякін, с. 219); *Праходзілі дні хутка – быстраю рэчкаю беглі ў вечнасць* (Чорны, т. 2, с. 41).

Пры аднародных членах сказа могуць ужывацца абагульняльныя словы, якія выражаюцца часцей за ўсё займеннікамі або назоўнікамі. Калі абагульняльнае слова, выражанае назоўнікам, узмацняецца займеннікам **увесь**

(*уся, усё*) і размяшчаецца пасля аднародных членаў, то яно аддзяляецца ад іх пры дапамозе коскі: *Вераб'і, ластаўкі, сініцы, усе птушкі любяць сонца і цяпло* (Бядуля, т. 3, с. 42); *Прыгожы Брэст і Мінск шумлівы, уся Беларусь ад краю ў край* (Броўка, т. 3, с. 87). Але калі паміж абагульняльным словам і адзначаным займеннікам знаходзіцца яшчэ займеннік *гэты (гэтая, гэтыя)*, то аднародныя члены сказа звычайна аддзяляюцца ад абагульняльнага слова пры дапамозе працяжніка: *Вудачкі, вуды, начныя шнуры, венцёр, восці, сачок – уся гэтая рыбацкая снасць пушчалася ў ход* (Брыль).

Калі аднародныя члены разам з абагульняльным словам знаходзяцца ў канцы адасобленага зварота або прэдыкатыўнай часткі складанага сказа, то працяжнік звычайна не ставіцца, а пакідаецца той знак прыпынку, якім вылучаецца адасоблены зварот або аддзяляецца адна прэдыкатыўная частка ад другой: *Забраўшы ўсё: спіскі, карты і іншыя дакументы, партызыны зніклі* (Лынькоў, т. 3, с. 74); *Па тым, як усе абыходзіліся з намі: і афіцыянты, і музыканты, і гіды, адчувалася, што мы госці тут прыемныя* (Мележ, с. 314).

Калі абагульняльныя словы ўжываюцца адначасова перад аднароднымі членамі і пасля іх, то перад аднароднымі членамі ставіцца двукроп'е, а пасля іх – працяжнік або коска з працяжнікам (калі аднародныя члены сказа развітыя і маюць свае знакі прыпынку): *Усё ўстала перад вачыма беднае кабеты: маладыя дні дзяцінства, дзявочыя леты, радасць жыцця і нягоды, сваркі, трасяніна – усё, чым жыццё напаткае ў цяжкую гадзіну* (Колас, т. 5, с. 79); *Увесь гэты скарб, незлічона багаты: шырокія нівы і светлыя хаты, укрытыя лістам і цветам сады, залітыя срэбным святлом гарады, чыгункі і шахты, палі і заводы, глыбокія нетры і пlynныя воды, высокага неба празрысты блакіт, і гоманы пушчы, і шэлест ракіт, – усё, да апошняй пясчынкі зямлі на ўзоранай трактарным плугам раллі, належыць майму маладому народу* (Глебка).

Такім чынам, у сучаснай беларускай мове шырока ўжываюцца сказы, ускладненыя аднароднымі членамі. Аднародныя члены сказа могуць мець разнастайную будову і месца ў сказе, аб'ядноўваюцца рознымі відамі і фармальнымі сродкамі сувязі. Правільнае пунктуацыйнае афармленне такіх сказаў будзе садзейнічаць павышэнню культуры пісьмовай формы мовы.

РЭПАБЛІКАЎСЬКАГА НАУКАВАГА ЦЭНТРА
ІНСТІТУТ НАУКАВАГО ДАСЛЕДВАННЯ І
ІНФАРМАЦЫЙНАГА СЕРВІСА

Літаратура

1. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя / Л.І. Бурак. – Мінск: Выд-ва «Універсітэцкае», 1987. – 320 с.

Спіс скарачэнняў

1. Броўка – Броўка, П. Збор твораў: У 7 т. /П. Броўка.– Мінск: Маст. літ., 1975 – 1978. – Т. 1 – 7.

2. Брыль – Брыль, Я. У Забалоцці днее: Аповесць /Я. Брыль.– Мінск: Дзяржвыд БССР, 1951. – С. 37.

3. Бядуля – Бядуля, З. Збор твораў: У 4 т. / З. Бядуля.– Мінск: Дзяржвыд БССР, 1951 – 1953. – Т. 1 – 4.

4. Вялюгін – Вялюгін, А. Выбраныя творы: У 2 т. /А. Вялюгін.– Мінск: Маст. літ., 1973.– Т. 1. – С. 56.

5. Глебка – Глебка, П. Збор твораў: У 3 т. /П. Глебка.– Мінск: Беларусь, 1969 – 1971.– Т. 1. – С. 29.

6. Колас – Колас, Я. Збор твораў: У 12 т. / Я. Колас. – Мінск: Дзяржвыд БССР – Беларусь, 1961-1964. – Т. 1 – 12.

7. Лынькоў – Лынькоў, М. Векапомныя дні: У 4 т. / М. Лынькоў.– Мінск: Дзяржвыд БССР, 1958. – Т. 1 – 4.

8. Мележ – Мележ, І. Жыццёвыя клопаты /І. Мележ.– Мінск: Маст. літ., 1975.

9. Панчанка – Панчанка, П. Размова з наследнікамі / П. Панчанка. – Мінск: Нар. асвета, 1967. – С. 113.

10. Пестрак – Пестрак, П. Серадзібор: Раман / П. Пестрак. – Мінск: Дзяржвыд БССР, 1963. – С. 217.

11. Хведаровіч – Хведаровіч, М. Пасля навальніцы: Выбранае / М. Хведаровіч. – Мінск: Беларусь, 1965 – С. 217.

12. Чорны – Чорны, К. Збор твораў: У 8 т. / К. Чорны. – Мінск: Маст.

літ., 1972 – 1975. – Т. 1 – 8.

13. Шамякін – Шамякін, І. Глыбокая пльнь: Раман / І. Шамякін. – Мінск: Нар. асвета, 1967

14. Якімовіч – Якімовіч, А. Выбраныя творы: У 2 т. /А. Якімовіч.– Мінск: Беларусь, 1967.– Т. 1. – С. 64.

І.Л. Бурак (Мінск)

РЭПАБЛІКАЎСЬКАЯ НАУКАВАДАЎАЎА
НАУКАВАДАЎАЎА НАУКАВАДАЎАЎА